

Professori omalla maallaan

PERTTI VIRTARANTA *Karkun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 440. Vammala 1986. 253 s.

Pertti Virtarannan tohtorinkamppiaisia vietettiin sodanjälkeisissä poikkeuksellisissa oloissa Maila ja J. J. Mikkolan kodissa Meilahden Laaksoissa 20. joulukuuta 1946. Kun tuore tohtori juhlien jälkeen pistäytyi kiittämään emäntää tilaisuuden järjestämisestä (väitöskirjatyötä tiiviisti seurannut J. J. Mikkola oli kuollut edellisyksynä), hän tuli samalla maininneeksi tälle teksteistä, joita oli merkinnyt muistiin hyviltä satakuntalaisilta kertojilta mutta joille ei ollut tiedossa kustantajaa. Emäntä, Satakuntalaisen osakunnan kunniainspitär, käski tohtorin uudelleen luokseen ja kuuluaan tämän tulkitsemana murrenäyteistä yhden hän lämpeni asialle. Ei lainkaan ihme: kalajutuista varmaan parhaita on tuo Karkun masonkulmalaisen Vihtori Hoilijoen isältään kuulema juttu siitä, miten kraatari Tenhelli ahraimineen, köysineen ja nuijineen vaiheikkaan väsyttämisen jälkeen sai saaliikseen hauen, josta tuli lihojakin kaksi ruuhellista.

Noiden sattumusten kautta ja siis hyvän kalajutun pohjalta sai alkunsa Virtarannan tutkijanuran yksi vahva puoli, murretekstien julkaisijan työ. Kaiken onnistumiseen tarvittiin hyvä työryhmä: harras ja hyvä murteentutkija ja tälle mesenaatti, jolla oli kanava kustantajaan, mutta myös muuta väkeä Vihtori Hoilijokea ja oikeastaan kraatari Ten-

helliä myöten. Hedelmällistä »ryhmätyötä», joka alkoi heti tuottaa satoa. »Vanha kansa muistelee» ilmestyi tuota pikaa (1947), kustantajana Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kun pää aukeni, oli helppo jatkaa, ja johdonmukaisesti Virtaranta on linjassa pysynytkin. Suomen murteiden osalta hän on viihtynyt parhaiten länsimurteiden ja niistä hänelle tutuimpien, yläsatakuntalaismurteiden puolella. Murrekirja on seurannut toistaan – 1970-luvun alusta lähtien Kotiseudun murrekirjoja-sarjassa entisestään tihentyneessä tahdissa: Somero (1973), Tyrvää (1976), Länsi-Kannas (1982), Viljakkala (1983) ja viimeksi kirjoittajan kotipitäjä, 1972 Vammalaan liitetty Karkku, jonka murrekirja julkistettiin vanhan kirjallisuuden päivillä Vammalassa kesällä 1986.

Virtarannan tuoreimman murrekirjan tekstit on litteroitu nauhoitteista, jotka ovat vuosien 1962–68 keruiden satoa. Osa kielenoppaista on ollut tutkijan vanhoja vuosien takaisia tuttuja, osa taas sellaisia, joiden kertojanlahjoista muutoin, etupäässä kuulopuheiden perusteella, on ollut varmat takeet. Aina-kin yhden kielenoppaan, Aukusti Mannerin, jäljille tuleva tutkija oli tavallaan päässyt jo »junalaisena» koulupoikana niiden puheiden pohjalta, joita oli kuulut Aukustista Karkun heinoolaisilta, Tyrvään koulun muilta »junalaisilta», ja joista huumorille herkkä aluskyläläisen korva vaistosi miehen kertojanlahjat. Tapaus osoittaa Virtarannan varhaista kiinnostusta kotiseutunsa kansanhmisiin ja heidän kieleensä.

Kirjan kertojat, yhteensä seitsemän, ovat kaikki miehiä, pääosan esittäjinä

karkkulaiseksi ehkä epäaidon liukaskielinen Vihtori Marjamäki Piimäsjärvenmaasta, puolikuuro ja sivuelinkeinonaan viinankeittoa harrastanut Kalle Männistö Palvialasta ja puhetavaltaan aidon verkkaisesti jahkaileva Vihtori Hoilijoki Masonkulmalta. Kun Suomen kielen nauhoitearkiston entisenä assistenttina muistan esimieheni prof. Virtarannan usein korostaneen naisten kielen vanhoillisuutta miesten kieleen nähden, tuntuu miehiin osunut valinta yllättävältä ja siinä mielessä puutteeltakin, että naisten askareiden kuvauksia on vähän ja nekin harvat »miesten silmin hiukan hatarasti nähtyjä», kuten tekijä kirjan alkusanoissa mainitsee. Murteen osalta tämä tasapainottomuus koskee kai kuitenkin vain sanastoa, koska kielen muut piirteet äänne- ja muoto-opista lauseoppiin saavat aidon ilmauksen miestenkin kielessä. Kertojanvalinta selittyy pääasiassa siitä, että Virtarannalla on paikallisena oppaana, »luusina», ollut agronomi Wäinö Selander. Tämä oli kerännyt historiallista muistitietoa kymmeniltä karkkulaisilta ja kun oli todennut miehet tuossa suhteessa naisia tietävämmiksi, kävi tie taaskin vain noiden tietomiesten luo.

Murrekirjaan sisältyvästä Karkun kartasta taas selviää, että maantieteellinen tasapaino on koetettu ottaa huomioon: kielenoppaita on pitäjän rikkovan vesistön, Kuloveden ja Rautaveden, kummallakin puolen, enemmistö kylläkin vesistön itäpuolelta.

Tekstikirjoihin yleensä laatimastaan murteenkuvauksesta Virtaranta on Karkun osalta luopunut, hyvin perustein, koska Karkun murre on kutakuinkin samaa kuin Tyrvään murre, josta on katsaus Tyrvään murrekirjassa, ja koska Karkun murteen äänneopin ja muotoopin seikoista on yksityiskohtainen selvitys Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoriassa. Ratkaisu on helppo hyväksyä, semminkin kun merkintäseikkoja selvittäessään (s. 220–224) Virtaranta tulee viitanneeksi moniin Karkun murteen erikoispiirteisiin. Yksi esimerkki: yleisgemiinaatioissa pidentyminen

tuntuu horjuvan täysgemiinaattojen ja niitä tavallisempien lyhempien varianttien välillä, saattaapa kuulla myös yksinäiskonsonantteja. Merkinnässä Virtaranta on päätenyt nähdäkseni järkevään karkeistukseen: vähänkin pidentyneissä tapauksissa on geminaatan, muissa tapauksissa yksinäiskonsonantin merkki. Samassa yhteydessä Virtaranta sanoo panneensa merkille, että pidentymättömiä tapauksia on ainakin jossain määrin sanoissa, joita erityisesti tähdennetään, esim. *se kävi siä usein; ja nyt pakoon!* (puheessa aivan lähellä: *minä meen step pakkoon jos tarttee mennä*); *se oli komeeta kivityätä; kun oli oikeen kovaa kivvee; oli sittem makeeta* (nauris)*hautaa* (lähellä: *mutte paralla saanun nin makkeeta ollenkan*). Periaatteessa samanlainen havainto Virtarannalla on Pälkäneeltä jo vuodelta 1950 (Hämeen kansa muistelee s. 484–485). Nuo huomiot ovat nähdäkseni niin merkittäviä, ettei niitä voi sivuuttaa yleisgemiinaatiomurteiden satunnaisia pidentymättömiä muotoja selitettäessä.

Haastattelujen lähtökohta on ollut hyvä, Virtarannalla kun synnyntäkarkkulaisena on ollut parempikin kuin pelkkä sormituntuma pitäjän menneisyyteen. Kysymykset näyttävät osuneen kohdalleen — aiheisiin, joiden pohjalta virinneestä kerronnasta paikkakunnan entisyys töineen, ihmisineen ja tapahtumineen kirkastuu lukijalle tavallista paremmin. Puhe ei polje paikallaan tyhjänpäiväisessä vaan tuo kauttaaltaan esiin vankkaa asiaa, usein huumoriakin, jota monessa kohdin on aistivinaan pelkästä sananvalinnasta. Seuraavassa kolme näytettä karkkulaisten kerronnasta.

Juha Kuusela (s. 47):

Niin ja semmonen Mottee täälä kulki kans, se oli Veslahresta. Se oli kova käymään kirkosa sitte. Palas Karkun kirkosta sittep pyhäehtoopäivällä, ja oli oikeen aika molske (= kurakeli) sillon sittej juuri kelirikon aika. No se platki (= läiski) tallukkaat jallaasa sitet tulleen ja poikkessit sines sisällek kotonani. Äitevainaa puhu sitte

Kirjallisuutta

hälle että: »Kyllä te saatte kans mahrottoman yskän nyk kun tämmösellä kelillä kuljette tallukkaalla.» — »Luuleks sinä ämmä että yskä siitä tulee jos jallaak kastuu», sano Mottee, että »yskä tulee kun yskän aika on!»

Kalle Laajamäki (s. 52):

No-o, sinänsän niitä (kuorreita) sualattiin ja syätiin semmosena että plaskahteli ku ne ... ne oli sten kuivia tikkuja kun niitä pantiin kovvaan sualaan ni, ku ne kuivi sitten, semmosia ... Mutta semmosia vallan evväänäki oli talloisaki täälä. Rasiaan niitä pantiin ja niitä paukauteltiin sitten. Ja sualasia (ne) oli ettei niitä syänykkä paljo, saanus syätyä, ne janotti nin kauheesti.

Kalle Männistö (s. 216):

Ku ennen mailmasa oli ihmisillä ... kun oli nuaria miähiä, niill_oli hampaakkin semmoset — ei nyt o ennään nin hyviä lujia hampaita! Kun Peit-samo puhu vaan — ei step paljo aikaa o — , että se Mäkisen Ville pappilan pirtisä, oli hehto ruisjauhoja penkillä, ja se otti tosta hampain (säkin) suuhun kiij ja tanssas saksanpolkkaa! Hehto ruisjauhoja ja tanssas saksanpolkkaa ni — sillon täyty olla hampaat! Ja se on tosi vissiin! Minä saisin tyhjän pussin menneen mutten muuta!

Kustakin kielenoppaasta on sisällöltään vaihteleva esittely aina oman tekstijaksonsa alussa, toisista varsin seikkaperäinen mutta toisista harvapiirteisempi. Niistä selviävät yleensä — joskus hyvinkin tarkkaan — kielenoppaiden elämänvaiheet ja sukujuuret, haastattelijan käynnit tietomiesten luona ja itse haastattelutilanteet, kielenoppaiden ja kerronnan luonne jne. Kiintoisin on Vihtori Hoiljoen teksteihin johdattava jakso. Siitä käy mm. ilmi Virtarannan tekstikirjojen syntyhistoria (ks. edeltä) mutta myös muistoja vuodelta 1945, jolloin Virtaranta, kerätessään aineistoa väitöskirjaansa, ensi kerran tutustui Masonmaan tietomieheen. Tuohon aikaan paikka oli pajojen teiden takana, mistä on todisteena Virtarannan 1945 kirjaa-

ma Vihtorin repliikki: »Ei tästä maasta (= Masonmaasta) paranel lähteem muuta pitkävartisilla saappailla.» Välillä Vihtori oli viihdyttänyt pojanpoikaansa, lapsen vanhemmat kun olivat omissa töissään: »Vii vii virpunen, vaa vaa varpunen, kusa sinun pesäs on? Kuivan kuusen kukkulalla, määrrään männyn mäkkyllä.» Vihtorin mieliharrastus oli ollut metsästys, eikä hän ilmeisesti juuri liioitellut sanoessaan: »Tunnen mettät niinkun pihani.» Saukkojakin hän oli saanut tavallisesti 6–7 »talvee päälle». Kun Virtaranta 18 vuoden jälkeen jälleen oli Vihtoria tapaamassa, repliikeissä oli jo kohtalonomaista tuntua ajan kulumisesta: »Kyllä se mailma muuttuu ja me mailmasa.» Vihtori ei ollut pelkkä metsämies vaan myös syvälinen ajattelijaj.

Kielenoppaiden esittelyjen pohjalta lukija virittyy vastaanottamaan lukemansa, mutta esittelyistä selviää sellais-takin, mikä on välttämätöntä tekstien joidenkin yksityiskohtien ymmärtämiseksi. Kun Virtaranta 15. kesäkuuta 1968 tuli tapaamaan Kalle Männistöä, tämä oli juuri saunassa. Palattuaan sieltä Kalle asettui, alushoususillaan, pirtin penkille. Virtaranta mainitsee esittelyssä: »Totesin heti muutamasta vuoro-sanasta, että olin tullut hyvään paikkaan — kun vain kykenisin huutamaan niin että pappa saisi kysymyksistäni selvän. Kalle ei kuullut toisella korvalla ollenkaan.» Koska Kalle oli oppinut kuulemaan vaimonsa Iidan puhetta, tämä toimi osan aikaa haastattelijana. Vaikeuksia syntyi siltikin, kuten käy ilmi esim. seuraavasta kohtaa (s. 189; IM = Kallen emäntä Iida Männistö):

Sitä oli semmosia paikkoja joisa kummitteli — eikös ollu?

IM: Ni, niin oli, mutta en minä tiä, ei niitä kaj joka paikasa ollu, sittek kumminkan tommosisa piänemmisä paikoisa. Isommisa niitä step paremmi olik. — Meinaan, semmosia paikkoja misä kummiteltiin, muistaks sitä?

— Jaa huviteltiin?

IM: Kummiteltiin! Semmosta kummittelua puhuttiin. Vanhaan aikaan. Ni ja aaveita.

– Jaa misä?

IM: Aaveita puhuttiin vanhaan aikaan, puhus siitä! – (Älä) sen nappis kans siinä ...

– Jaa kahveeta?

IM: Ei ko aaveita! Vanhaan aikaan puhuttiin.

– Jaa nin, niitä oli – kyllä niitä oli paljonki semmosia.

IM: Niin.

– Pääsiäisen aikaan aina, Männistön navetosakin pääsiäisen aikaan aina käytiin.

Kirjan transkriptio on Virtarannan aiemmista murrekirjoista tuttua ja turvallista, sellaista, joka on suuren yleisön luettavissa mutta joka yleensä palvelee hyvin myös tutkijaa. Yhdessä kohdassa on kuitenkin entiseen nähden muutos, joka on tehty luettavuuden parantamiseksi: loppu-*n:n* lausefoneettinen assimilaatio on jätetty merkitsemättä (*rukkiin leikko*, ei: *rukkiil leikko*; *olin vielä hyvin pelvon sorttinen*, ei: *oliv vielä hyvim pelvon sorttinen*). Tämä karkeistus sopii varmaan toisten murteiden merkintään kohtalaisen hyvin, toisten taas huonommin. Omat vaikeutensa on ollut Virtarannallakin Karkun murteessa, siinä kun on tapauksia, jotka loppukonsonanttiltaan ovat milloin alkuperäisen *k:n*, milloin *n:n* tasalla. Sellainen esimerkki on *sitten* ~ *sitte*^x. Sen Virtaranta on merkinnyt kulloinkin kuulemallaan tavalla (esim. *sittek kaikki*, *sittes semmonen*, *sittep pantiin*, mutta myös *sitten koko yän*, *sittem paljo*, *sitten Kojolasa*). Sama ratkaisu olisi nähdäkseni kuitenkin ollut pakko tehdä muissakin tapauksissa, joissa vallitsee samanlainen kahtalaisuus, mm. jälkiliiteessä *-kin* ~ *-ki*^x, *-kaan* ~ *-kaa*^x. Se on Virtarannan mukaan (s. 222) Karkun murteessa edustukseltaan kirjava: esiintyy loppu-*n:n* säilyneisyyttä ja sen lausefoneettiasta mukautuneisuutta mutta myös katoa ja loppu-*k:n* mukaista edustusta. Koska jälkiliitteen loppukonsonantti käyttäytyy milloin *n-*, milloin –

harvahkosti kyllä – *k*-loppuisten tavoin, ei esim. sellaisten tapausten kuin *kiälsikim mutta, tästäkil lenteli, täälläkij jokkut, viarastakiv väkkee* karkeistaminen *kin*-loppuisiksi ole perusteltavissa, loppu-*k* kun tuottaisi samanlaisen tuloksen. Kannattaa nähdäkseni vielä miettiä, onko loppu-*n:n* perinnäisestä merkintätavasta syytä luopua. Luettavuus tuon muutoksen tietä paranisi, mutta loppu-*n:n* merkintätapa, johdonmukaisestikin toteutettuna, mutkistuisi ja poikkeaisi täysin siitä systeemistä, joka vallitsee muiden loppukonsonanttien merkinnässä.

Virtaranta on huolehtinut kuten aiemmissa murrekirjoissaan myös siitä, että pitäjä esittäytyy muutoinkin kuin tekstein. Kirjassa on näet 32-sivuinen kuvaliiteosa 63 valokuvineen, vanhimmat ja ilmeisesti arvokkaimmat peräisin vuosisadan alkupuolelta. Kirjan käyttökelvopuutta taas lisää sana- ja asiahakemisto. Erilaisia sanoja on kirjattu noin 4 000, ja puheenaiheet ovat sisällysluettelossa kunkin kielenoppaan kohdalla. Utta on se, että murrekirjaan liittyy Jaakko Yli-Paavolan toimittama kasetti, jossa on näyte kunkin kielenoppaan kerrosta.

Niistä monista pulmista, joita murrekirjojen teossa on ja joihin monet työt saattavat pitkiksikin ajoiksi juuttua, Virtaranta on selviytynyt tunnetulla rutiinillaan. Hän on jälleen »työntänyt» aikansa tai ollut »tyän tukasa», karkkulaisittain sanottuna, ja tuloksena on arvokas lisä murteidemme tekstikokoelmiin ja esimerkki, jota noudattaen päästään hedelmälliseen lopputulokseen. Tuon esimerkin pitäisi rohkaista, jopa velvoittaa. Ilahduttavaa, että opettajan jäljessä onkin tulossa oppilaita. Heistä ensimmäisenä on saanut työnsä valmiiksi Alpo Räisänen, tuloksena »Suomussalmen murrekirja», Kainuun kansan erinomainen tekstikokoelma. Siinäkin liikkuu professori omalla maallaan.

PEKKA LEHTIMÄKI